

Caigeann og køkja.

Eftir Chr. Matras.

Í hesi grein skal verða víst á eitt søguligt spor, eg haldi meg hava funnið í føroyskum orðatilfari. Evnið er eitt geliskt orð, sum eg haldi meg hava funnið aftur í føroyskum. Ein meinbogi er mær fyri: kunnleiki mín um reglur og gongd í teimum gelisku málunum er svikaligur. Eg havi tí leitað ráð hjá geliskkønnum monnum, hjá teimum Marstrander professara og Dr. Magne Oftedal, og er tað mær ein uggi, at teir halda meg vera á beinari leið. Eg seti mær ikki føri á ljóð av ljóði at greiða frá flytingini úr geliskum (í víkingatíðini) yvir í føroyskt.

Tá ið eg nú kortini ikki smæist fyri at leggja fram úrslitið av rannsóknnum mínum, er tað við tí treysti, at sakligi vitnisburðurin roynist nóg sterkur til at siga okkum, at orðini í yvirskriftini, annað geliskt, hitt føroyskt, eiga sama uppruna, og at hin málsligi vitnisburðurin er nóg sterkur til at siga okkum, at upprunamálið er geliskt (skotskgeliskt), ikki norrønt.

Caigeann (eisini onnur snið av orðinum eru til, sí seinni) er sum so mong onnur hvønn dagsorð í skotskgeliskum, neyvan skriftfest fyrr enn seint í 18. öld. Í írskum er tað, tað eg veit, ikki funnið. Orðið er nýtt um samangreiping av (tveimum livandi) kriotúrum, ella, sum *MacBain* (1911) sigur: «a couple (of animals), coupling». Upprunin er, heldur *MacBain*, **con* — *ceann*, t. e. ein samanseting, har fyrri liðurin er fyrisetingin *con* = «við, sam», seinni navn-

orðið *ceann* (eldri: *cenn*) «høvur», so at alt orðið merkir av fyrstu tíð okkurt sum «samhøvding». Eldri snið á geliska orðinum *caigeann*, sigur Dr. Oftedal mæ, fær illa verið annað enn **coicenn*, har — *ic* — merkir gómabært stemt lokað *g*. Var upprunin, sum MacBain helt, *con* + *cenn*, hevði hetta júst givið úrsliðið **coicenn*, sigur Dr. Oftedal, og eru tí øll líkindi til, at MacBain er á góðari leið.

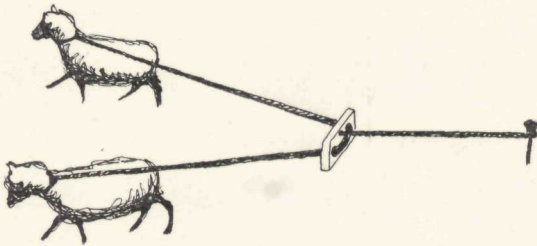
Elsta dømi, mæ er kunnigt úr geliskum orðabókum, er hjá Shaw (1780): «*Caigionnam*. To link.» (Sbr. H. S. D. frá Shaw: «*Caigionn*, *aidh*, *ch*, v. a. Vide *Caignich*»). MacFarlan havi eg ikki fingið hendur á, so eg kenni ikki annað úr hesi bók enn tað, sum H. S. D. (sí seinni) nevnr. Armstrong (1825) hevur hetta um sagnorðið: «*Caigeann*, a. Couple together, link together. Pret. a. *chaigeann*; fut. aff. a. *caigeannaidh*, shall couple»; um navnorðið: «*Caigeann*, *inn*, s.m. Two linked or coupled together». Eg skal leggja aftur at, at Dwelly (1949) sigur orðatilfar Armstrongs mest vera úr Perthshire. H. D. S. (t. e. orðabók, sum The Highland Society of Scotland gav út 1828) hevur navnorðið í formunum *caigeann* og *caigionn* (*inn*, *an*, í fleirtali eisini: *caignean* og *caignichean*). Orðið er her, sum í seinni orðabókum, kvennkyn, og merkingarnar eru eftir H.S.D. hesar: 1. (MacFarlan og «common speech») A couple, pair, brace, (of animals only, and when bound together). Bini, par, jugum, (animalium alligatorum tantum).» 2. (North Highlands) «A couple, kind of wooden machine used for taming of wild goats, by binding them two and two: vinculum quoddam ligneum quo binis alligantur capreæ sylve (s) tres cum eas mansuefacere velit herus.» 3. «A group, manipulus; 'N an caignibh, in groups, manipulatim» («common speech»). Um sagnorðið («common speech») finna vit í H.S.D. hetta: «*Caignich* (*idh*, *ch*), v. a. (*Caigionn*, s.) Couple, bind together, conjunge, alliga binis vinculo.» Um sagnorðsformin *caigionn*, sí omanfyri. Umframt hetta finna vit í H.S.D. hesa upplýsing («common speech»): «*Caigneachadh* (et) *Caigneadh* (*aidh*, *idh*), s. m. et pres. part. v.

Caignich. A linking, connectio, conjunctio, actus vinculo binis alligandi.» — *Macalpine* (1832, her er nýtt útgávan 1948) skrifvar navnorðið *caigean* og týðir tað: «a brace, two tied together, a couple, a pair; a group». Sagnorðið *caignich* er har týtt: «join two and two». — *Dwelly* (1901–11; her er nýtt útg. 1949) hefur tilfar úr øllum teimum eldru orðabókunum, men tað er líkt til, at hann hefur kent navnorðssniðið *caigeann* úr mæltum máli, tó bert í merk-
ingini tvey samangreipað dýr. Sagnorðið *caignich* (pr. part.: a' caigneadh) «bind, link, couple together» hefur hann helst eisini hoyrt. Alt annað man hann hava úr bókum. Soleiðis hefur hann sagnorðssniðið *caigeann* úr *Armstrongs* orðabók. — *Macleod & Dewar* (1909) hava sama tilfarið sum *Dwelly*, uttan tað at týðingin av *caigeann* (*caigionn*) nevni greiping av rossum: «A pair, couple, or brace; such as two horses tied together, or coupled, by the fore legs.»

Vit siggja av hesum, at skotar høvdu tann sið at binda saman krióatúr (seyð, geit, ross) tvey og tvey, eins og suðuroyingar (sí seinni) «greipa» seyð, ella — sum teir kalla tað — *kækja* seyð. Harumframt sigur H.S.D. (merk. 2) okkum frá, at menn í norðurskotsku Hálendunum høvdu serlig kæk-ingargøgn av træ, tá ið teir tamdu villar geitir. Men hvussu vóru slík gøgn («a kind of wooden machine») vorðin? Fyrst er at siga tað, at í teim ytru Suðuroyggunum (*The Outer Hebrides* og á *Skye*) er orðið *caigeann* nýtt enn, og sið-
urin at «kækja» seyð er til. Á *South Uist*¹⁾ — í hvussu er — hava teir eitt trápetti við trimum holum ígjøgnum, har tjóður (fest við hæl) er bundið í miðholið. Ígjøgnum út-
holini bæði rennur eitt band, og verður lamb so bundið í hvønn enda á hesum bandinum. Setir nú annað lambið á, verður hitt drigið inn at fjølini, og av slíkari togan aftur og fram venjast lombini so við og við hvørt við annað.

¹⁾ Upplýsingarnar úr Suðuroyggunum hefur orðabókarritstjórin David Murison útvegað mær. Søgumaður hansara á *South Uist* er Donald J. MacDonald.

Eitt stygt lamb verður á henda hátt spekt. Orðið *caigeann* er, um eg ekki mistaki meg, nýtt um fjölinu serstakliga, men eisini um «kækjuna» sjálva ella alla «kækkingina». Hetta er so kækking í tjóðri og við «kækkingarfjöl», og fult navn á slíkari greiping ella greipu er (á South Uist) *caigeann bhràghad* («bràghad» er «hálsur»). *Caigeann* einsamalt er har havt um annað slag av kækking, sum nýtt er, har sum víðari er um («mostly confined to big lands»); tá eru fram-

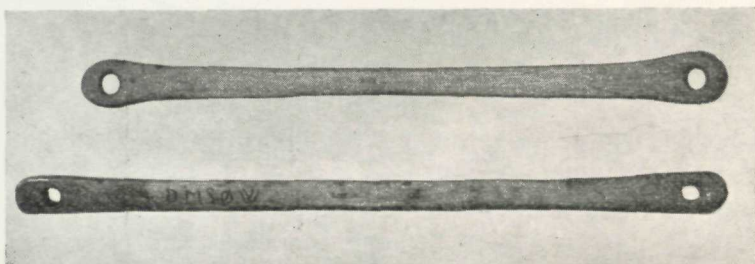

1. mynd. Tjóðurkækking — *caigeann bhràghad* — á South Uist. Á myndini er tjóðrið (fast í hæli) ov stutt og kækkingarbandið ov langt.

føturnir bundnir saman, høgri fótur á øðrum lambinum aftur at vinstra fótí á hinum.

Nú er komið at tí føroyska tilfarinum. Vit hava bæði eitt kvennkynsorð, sum eitur *kækja* (bent: *kækju*, *kækjur*), og eitt sagnorð «at *kækja*» (tátið: *kækti*). Sagnorðið hevur Svabo í tveimum støðum, fyrru ferð í 4. bindi av «Indberetninger» (hetta bindið varð latið inn á rentukamarið 4. august 1783), bls. 825, seinnu ferð á einum orðabókar-seðli, sum helst er skrivaður onkuntið imillum 1815 og 1824. Frágreiðingin í «Indberetninger» er úr Hovi, og ljóðar hon so: «Hove paa Suderøen er det eneste Sted, som mig forekom, hvor man bruger à *kækja* : at vænne især et fremmed Faar til Haven, eller et vist Sted i Udmarken, med at sammenbinde det med et andet Havevant Faar; men at de ej skulle qvæle hin anden, anbringer man en TræStikke af 1. Al. Længde, og omtrent 2. Tommers Brede,

med et Hul i hver Ende, igjennem hvilke de Baand drages, som bindes dem om Halsen.» — Orðabókarseðilin hefur hetta: *Kækja*, v. a., (om Faar) hæfte to sammen med Strikke om Halsen og en Hvirvel paa samme, duas oves conjungere laqueo circa collum, cui repagulum («um» óskilligt) applicatum.» — Dr. Jakob Jakobsen hefur navnorðið — *kækja*, f., «to sammenbundne får» — í sögnini um Ungarjógvangssynir (sögnin er úr Sandoynni). Har — Færöske

2. mynd. Køkingarfjalir. Føroya Fornminnissavn.
Ovara fjølin er 93 cm long, niðara 102 cm.

Folkesagn og Æventyr (1898–1901), bls. 71 — stendur so: «Teir fóru um at stjala seyð um næturnar og lögdu *kækjur* um hestarnar.» Navnorðið havi eg annars ikki funnið uppskrivað hjá Dr. Jakobsen, men sagnorðið hefur hann, helst man tað vera úr Suðuroy. Í eini uppskriftini stendur bert «*kækja* seyð», í eini aðrari: «at *kækja* o: binda seyð saman við *køkingarrim*.» Av hesum trænum, sum her er kallað *køkingarrim* («*køkjingarim*»), hefur hann heldur ófullkomna tekning; men so mikið sæst, at hetta er eitt avlangt træpetti við holi í hvørjum endanum, og at har ígjøgnum hefur verið drigið haft, sum aftur hefur verið bundið um hálsin á seyðinum, og at tveir seyðir (2 lomb?) hava verið «greipaðir» hvør við sín enda á «rimini». — Eisini M. A. Jacobsen hefur skrivað upp tiltakið at «*kækja* seyð»; hetta er helst úr Suðuroy, og sunnan úr Vági hefur hann fingið hesa upplýsing: «*køkingarfjalir* = *kyrringarfjalir* ella «*rimar*.»

Eftir hesum er líkt til, at um 1930 hefur suður í Vági kækíngarrím (Dr. Jakobsen) verið kallað *kækíngarfjøl* ella *kyrríngarfjøl* ella *kyrríngarrím*. Av tí at henda uppskrift er so mikið nýggj, skuldi borið til enn at fingið álítandi frásøgn úr Vági.

Í Skálavík — hefur Heðin Brú onkuntið sagt mær — er *kækja*, f., «tveir samanbundnir seyðir, sum teir bera». Sjálvur hefur hann nýtt orðið í skrift, t. d. er hetta úr óprentaðum handriti: «N. N. leggur eina *kækju* á hestin og aðra á seg sjálvan.» Í «Lognbrá» (1930; bls. 81) hefur hann orðið í hesum reglum: «Lítið hevði Sakir virt um at borið *geldseyðakækjuna* av Kombunum, men sonurin hevði verið honum tungur». Av tí at vit enn vita so lítið um kækíng í Føroyum, loyvi eg mær at flyta fram aðrar upplýsingar frá Heðini Brú (Jóhannes av Skarði hefur givið orðabókini hetta tilfarið). Fyrst (við tekning nakað sum 2. mynd her): «*kækíngarfjøl*, fjøl at *kækja* seyð við»; so sagnorðið: «*kækja*, binda saman við *kækíngarfjøl*; *kækja* eitt lamb saman við einum øðrum, *kyrra* eitt lamb; *kækja*, binda tveir seyðir saman at bera». Sumt av hesum, her er nevnt, er helst úr Suðuroy; seinasta upplýsingin er óivað úr Sandoyinni. Úr Skálavík havi eg umframt tað longu sagda fingið hesa frágreiðing, sum Jóannes Dalsgarð (í Hoyvík) hefur gjørt so væl at senda mær um tað, teir har rópa «at *kækja* seyð» og «at bera í *kækju*»: Tveir bundnir seyðir verða lagdir lið um lið «við fótabugunum upp, herðaband ella reimin verður lögð á afturbeininini aftanífrá, báðir endarnir stungnir inn í fótabugirnar, krossaðir, og endarnir lagdir um frambeininini og samanbundnir; tað má vera nakað rúmt bundið. Tá *køkt* er, verður *kækjan* lyft upp á hann, ið bera skal, og hongur tá hvør seyðurin á sínari øksl, og maðurin heldur um hálsarnar, ið venda frameftir. — Tá vit reiddu seyð, varð samanbundið líkaleiðis, men rúmari bundið; tað var oftast eitt reip, og endarnir vórðu so bundnir um klakkarnar á klyvberanum. — Av lombum vóru oftast tvær *kækjur* á rossinum. — Eg kenni einki annað um *kækíng* í Skálavík.»

Eg havi tosað við menn úr Hovi, einastu bygd, sum Svabo visti at teir *køktu* (í 18. öld), men hovbingar siga siðin vera avlagdan. Teir vita, at fyrr varð *køkt* (nakað soleiðis sum Svabo sigur frá) til tess at *hagfesta* eitt (fremmant) lamb. Nú *kækja* teir bert, tá ið teir reka seyð heim av rætt, og tá er ikki nýtt *køkingarrim* (k.-fjøl). Tveir samanbundnir seyðir av hesum slagnum eita ein *kækja* ella ein *køking*. — Ymist annað havi eg frætt frá *køkingarsiði* suðuroyinga og orðalag teirra á hesum øki, men óvissa mín er ov stór til at eg tori at flyta tað fram her.

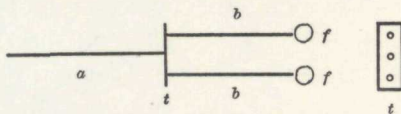
Av tí, sum her er sagt, skilst, at orðið *kækja* (kvennkynsorð og sagnorð) er nýtt í Sandoy og í Suðuroy, í fyrru oynni, tá ið seyður verður borin ella reiddur, í seinnu, tá ið roynt verður at *hagfesta* (fremmant) lamb. Tilílk greiping av seyði hevur kanska ikki verið vanlig norðan fyri Skopunarfjørð, hvørki til burðar ella til *hagfestingar*, í hvussu er havi eg einki orð funnið fyri norðan, ið merkir tað sama sum sunnanorðið *kækja*. Kortini er líkt til, at norðanmenn áður hava havt sama sið (at binda saman seyð tveir og tveir). Navnorðið *kækja* hevur verið til á Eiði (í Eysturoy), men sum Mikkjal á Ryggi sáli segði mær frá, er orðið har nýtt mest sum virðismát: «2 geldseyðir ella 4 lomb». Í hesum føri minnst vit *geldseyðakækjuna* í «Lognbrá». Merkingin á Eiði er skilliga sprottin av fyrndarmerkingini (tveir samanbundnir seyðir), sum enn er til fyri sunnan. — Soleiðis er høvuðsnýtslan av orði okkara greið, og bera vit hana saman við nýtsluna av *caigeann* í geliskum, fær eingin ivi verið um, at samband er ímillum orðini, og av tí at føroyska orðið *kækja* ikki er skylt við nakað orð, sum vit kenna úr norrønum, og hitt geliska sær út til at vera samansett av geliskum pørtum, tora vit at siga, at *kækja* er eitt av teimum gelisku orðunum, sum í víkingatíðini komu inn í mál okkara.

Eftir hesum skuldu føroyingar havt lært *køkingina* í norrønum bygdum á skotskum øki ella heima í Føroyum av geliskmæltum seyðamonnum (trælum?). Men beinast er

at nevna, at eisini íslendingar hava køkt seyð, tó øðrvísi enn færoyingar, og orðini, teir nýta í hesum viðfangi, eru av norrønum uppruna. «Kækju» kalla íslendingar *bendlur* (sagt: bæ: Yr) ella *samløkur* — bæði orðini eru kvenns kynsorð í fleirtali — og «at kækja»: «að *bendla*». Blöndal (1920–24) hevur (av Vestfjørðum): «*bendlur*, f. pl., hunfær fæstede til hinanden ved at en stang er bunden til hornene, for at det ene ikke skal løbe bort, «fårekobbet», og (úr sama stað, sí bls. 1011 b): «*bendla*, v.,: spec. (binda saman 2 ær á hornunum) sammenkoble 2 får ved hornen». Orðið *samløkur*, f. pl., í somu merking sum «*bendlur*» hevur Blöndal av Suðurlandi, men hetta orðið er, sum eg havi fingið at vita frá ritstjórnini á hini stóru íslensku orðabókini, víðari nýtt fyri eystan. At enda skal eg siga, at Jónas Jónasson (1945, bls. 171) ikki hevur nakað navnorð (fyri kækju), men annars greiðir hann soleiðis frá køking í Íslandi: «Oft voru tvævetlur óeirnar og vildu leita til afreittar. Var þá stundum tekið það ráð, að *bendla* þær verstu við eitthvert dauðyflið, sem aldrei hreyfði sig. Var það gert þannig, að járnkengur var festur í annað horn á tveimum ám, hið vinstra á annari, en hið hægra á hinni. Síðan var prik, svo sem 5 kvartila langt, fest með járnkengjum í kenginn á hornunum, og voru þær svo fastar saman. Fór oftast svo að sú lata rollan hafði aftur af hinni óstilltari.»

Síðurin at binda saman tveir seyðir í tjóðri er helst til í mongum londum. Eg skal her bert siga fá orð um siðin í Danmørk. G. *Begtrup* (1803; II, 428) sigur so frá slíkari tjóðring: «Siden Udskiftningen tøjre Bønderne deres Faar. Tvende kobles sammen ved en Stang med Lægne midt paa, hvortil Tøjret hæftes.» Orðið «lægne(e)» (í hini stóru dansku orðabókini skrivað «legende») er í formi sama orð sum «leikindi» á færoyskum, men merkingin er «svøvil». Tílikir svøvlar eru í seinnu tíðini av jarni («en jernring med tre lægnsøm i», *Feilberg*), men áður høvdu teir, t. d. í Vendsyssel, fjøl við trimum holum í (sbr. «caigeann bhrágadh» á South Uist). Sí 3. mynd, sum er tikin úr *Feilbergs* jútsku

orðabók, har sum greitt er frá orðinum «trelægn». — Eg skoyti uppí her, at orðið «svøvil» er nýtt orð í føroyskum, neyvan hundrað ára gamalt, og komið úr enskum («swivel»). Svøvil á lambstjóðri, horn við nagla ígjøgnum, varð áður nýttur sumstaðni í Føroyum; hann æt, í hvussu er í Þor-keri (N. Djurhuus magistari), «held». —

3. mynd. Tjóðurkøking¹⁾.

Víst hevur «køking» av einumhvørjum slag verið til í øðrum londum enn í Føroyum og í Skotlandi. Men kortini tora vit at styðja okkum við tann líkskapin í merking, sum orðini *kækja* í føroyskum og *caigeann* (eldri helst: **coicenn*) í skotskgeliskum hava, so at vit halda okkum kunna siga, at hetta er sama orðið. Nú eru orðini eisini ljóðliga átøk, ja, reiðiliga lík, um vit hugsa okkum hitt skotska orðið í eldri sniði. Men hvussu tað ber til, at (stutt) **o* í geliskum kom at verða (langt) *ø* í fornføroyskum, dugi eg ikki rættisliga at greiða. Helst hava norrøn fyrndarorð sum *krøkja*, *fløkja*, *røkja*, o. s. fr., verið fyrimyndin. Ein ljóðrættur formur **kôkja* hevði ongum líkst í norrønum máli.

SUMMARY

Scots Gaelic *caigeann* (s. f., et v.) and Faroese *kækja* (s. f., et v.) are so similar in meaning and sound that there can be no doubt that they are of common origin. Both are used to denote a means of fastening two animals together, in the Faroes two sheep, in Scotland two sheep, goats or ponies. In both places a thin board is sometimes used to fasten

¹⁾ Úr H. F. Feilberg: Ordbog over jyske almuesmål III, bls. 842. a er tjóðrið, t fjølin við 3 holum, b band, f seyður.

the animals together. In the Faroes (Suðuroy) this board has two holes in it, in Scotland (South Uist) three holes are customary. Since the Faroese word does not occur in any other Scandinavian language we may assume that the word is originally Gaelic. In the Viking Age the present form *caigeann* was most likely **coicenn* (according to MacBain a compound *con-* «with» and *cenn* «head»). The short *o* of the Gaelic subsequently became long *ø* in Faroese under the influence of such words as *krøkja*, *røkja*, *fløkja* etc.

BÓKMENTIR

1. *Armstrong, R. A.*: A Gaelic Dictionary, London, 1825.
2. *Begtrup, G.*: Agerdyrkningens Tilstand i Sjælland, II, 1803.
3. *Blöndal, Sigfús*: Íslendsk-Dönsk Orðabók, Reykjavík 1920–24.
4. *Brú, Heðin*: Lognbra. Tórshavn 1930.
5. *Dictionarium Scoto-Celticum*, A Dictionary of the Gaelic Language, Compiled and published under the Direction of The Highland Society of Scotland, Edinburgh, 1828.
6. *Dwelly, E.*: The Illustrated Gaelic-English Dictionary, Fifth Edition, Glasgow, 1949.
7. *Feilberg, H. F.*: Ordbog over jyske almuesmål. København 1886–1914.
8. *Jónasson, Jónas*: Íslenzkir Þjóðhættir, Reykjavík 1945.
9. *Macalpine, Neil*: A Pronouncing Gaelic-English Dictionary, Reprinted Glasgow, 1948. (First published 1832).
10. *MacBain, A.*: Etymological Dictionary of the Gaelic Language, Stirling, 1911.
11. *Macleod, Norman & Daniel Dewar*: A Dictionary of the Gaelic Language, Glasgow, 1853.
12. *Shaw, William*: A Galic and English Dictionary, London, 1780.
13. *Syabo, J. C.*: Indberetninger indhentede paa en Allernaadigst befalet Reise i Færøe i Aarene 1781 og 1782. (Ms., Rigsarkivet, København; published 1957: *Færoensia*, Vol. V).